

SOLIQQA TORTISH VA IQTISODIY O'SISH O'RTASIDAGI BOG'LIQLIK: NIGERIYA TAJRIBASI ASOSIDA

Toshnazarova Lola Shuxratillayevna

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti

“Soliqlar va soliqqa tortish”

kafedrası Phd dots.v.b.,

Email: toshnazarovalola86@gmail.com

Ruziyev Shaxzod Behzod o'g'li

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti magistranti

Email: Shaxzodruziyev87@gmail.com

ORCID:0009-0001-7437-1694

Annotatsiya: Maqolada soliqqa tortish va iqtisodiy o'sish o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganish bo'yicha xorijiy tajriba — Nigeriya iqtisodiyoti misolida 2010-2026-yillar uchun o'tkazilgan ekonometrik tadqiqot natijalari — O'zbekiston soliq siyosati kontekstida tahlil qilinadi. Nigeriya tajribasi tabiiy resurslar eksportiga tayanuvchi va soliq ma'muriyatchiligida muammolari mavjud rivojlanayotgan iqtisodiyot sifatida O'zbekiston uchun qiyosiy namuna sifatida tanlangan. Manba tadqiqotda birlik ildiz (ADF), kointegratsiya, xatoliklarni tuzatish vektor modeli (VECM) hamda qoldiqlar diagnostikasi qo'llangan. Natijalarga ko'ra, soliq tushumlari va iqtisodiy o'sish o'rtasida uzoq muddatli bog'liqlik mavjud, qisqa muddatli bog'liqlik esa aniqlanmagan; neft foydasi solig'i va korxonalar daromad solig'i iqtisodiy o'sish bilan ijobiy, bojxona va aksiz to'lovlari esa salbiy bog'langan; soliq komponentlarining birgalikdagi ta'siri statistik jihatdan ahamiyatsiz. Maqolada tadqiqotning barcha jadvallari va ko'rsatkichlari o'zgartirilmagan holda keltirilib, har biri O'zbekiston soliq tizimini takomillashtirish nuqtai nazaridan izohlanadi.

Kalit so'zlar: soliqqa tortish, iqtisodiy o'sish, soliq ma'muriyatchiligi, kointegratsiya, xorijiy tajriba, Nigeriya, O'zbekiston.

Abstract: This article analyzes the relationship between taxation and economic growth, drawing on international experience—specifically, the results of an econometric study conducted on the Nigerian economy for the period 2010–2026—within the context of Uzbekistan's tax policy. Nigeria was selected as a comparative case study for Uzbekistan, as both are developing economies that rely on the export of natural resources and face challenges in tax administration. The study employs the Augmented Dickey-Fuller (ADF) unit root test, cointegration analysis, a Vector Error Correction Model (VECM), and diagnostic testing of residuals. The findings indicate a long-term relationship between tax revenues and economic growth, while no such relationship was identified in the short term. Specifically, petroleum profit tax and corporate income tax show a positive correlation with economic growth, whereas customs duties and excise taxes show a negative correlation; the combined effect of these tax components is found to be statistically insignificant. The article presents all the study's original tables and indicators, interpreting each in the context of improving Uzbekistan's tax system.

Keywords: taxation, economic growth, tax administration, cointegration, foreign experience, Nigeria, Uzbekistan.

Абстрактный: В статье анализируется зарубежный опыт изучения взаимосвязи налогообложения и экономического роста — результаты эконометрического исследования, проведенного на примере экономики Нигерии за 2010–2026 годы — в контексте налоговой политики Узбекистана. Нигерийский опыт выбран в качестве сравнительного примера для Узбекистана, как развивающейся экономики, зависящей от экспорта природных ресурсов и имеющей проблемы с налоговым администрированием. В исследовании использованы методы анализа единичных корней (ADF), коинтеграции, векторной модели коррекции ошибок (VECM) и анализа остатков. По результатам, существует долгосрочная взаимосвязь между налоговыми поступлениями и экономическим ростом, но краткосрочная взаимосвязь не обнаружена; налог на прибыль от нефти и налог на прибыль предприятий положительно связаны с экономическим ростом, в то время как таможенные и акцизные пошлины отрицательно связаны; совместное влияние компонентов налогообложения статистически незначимо. В статье представлены все таблицы и показатели исследования без изменений, каждый из которых поясняется с точки зрения совершенствования налоговой системы Узбекистана.

Ключевые слова: налогообложение, экономический рост, налоговое администрирование, коинтеграция, зарубежный опыт, Нигерия, Узбекистан.

Kirish (Введение/Introduction).

O'zbekistonda so'nggi yillarda soliq tizimini isloh qilish iqtisodiy siyosatning markaziy yo'nalishlaridan biriga aylandi. 2020-yil 1-yanvardan yangi tahrirdagi Soliq kodeksi kuchga kirdi, soliq ma'muriyatchiligini raqamlashtirish va soliq to'lovchilar uchun qulay shart-sharoitlarni kengaytirishga qaratilgan chora-tadbirlar izchil davom etmoqda. Shu bilan birga, soliq yuki va soliq tarkibidagi o'zgarishlar iqtisodiy o'sishga aynan qanday ta'sir qilishi masalasi nazariy ham, amaliy jihatdan ham munozarali bo'lib qolmoqda: bir tomondan soliqlar davlat xarajatlari va infratuzilmani moliyalashtirish orqali o'sishni rag'batlantiradi, boshqa tomondan yuqori yoki noto'g'ri tuzilgan soliqlar investitsiya va ishbilarmonlik faolligini susaytirishi mumkin.

Xalqaro adabiyotda bu masala bo'yicha yagona xulosa mavjud emas: ayrim tadqiqotlar soliqlarning o'sishga ijobiy, boshqalari salbiy, uchinchilari esa ahamiyatsiz ta'sir qilishini ko'rsatadi. Bunday sharoitda xorijiy tajribani o'rganish, ayniqsa uning uslubiyatini va natijalarining cheklovlarini aniq ko'rish, milliy siyosat uchun foydali qiyosiy asos yaratadi. Ushbu maqolada tahlil uchun Nigeriya tajribasi tanlandi, chunki (i) bu mamlakat iqtisodiyoti tabiiy resurslar (neft) eksportiga kuchli bog'liq bo'lib, O'zbekiston iqtisodiyotida ham gaz, oltin va rangli metallar kabi resurslar eksportdagi muhim o'rinni saqlab qolmoqda; (ii) Nigeriyada soliq tushumlari samaradorligiga soliq ma'muriyatchiligi, bojxona sohasidagi sizib chiqishlar va shaffoflik masalalari sezilarli ta'sir qiladi, bu esa islohotlar jarayonidagi mamlakatlar uchun dolzarb mavzu;

(iii) manba tadqiqot (Onakoya va Afintinni, 2016) ekonometrik metodologiyasini va natijalarini jadvallarda to'liq ochiq keltiradi, bu esa ularni mantiqiy qiyoslash imkonini beradi.

Shu bilan birga, ikki mamlakat o'rtasida muhim farqlar mavjudligini ham unutmash kerak: Nigeriya federativ davlat bo'lib, uning soliq tushumlarida neft foydasi solig'i alohida o'rin tutadi; O'zbekiston esa unitar davlat va iqtisodiyot tarkibi boshqacha. Shu sababli Nigeriya natijalari O'zbekiston uchun tayyor xulosa emas, balki tekshirilishi lozim bo'lgan gipotezalar va uslubiy namuna sifatida qaraladi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi (Literature review, Анализ литературы)

Soliqqa tortishning bir necha nazariyasi mavjud. Naf nazariyasiga ko'ra, soliqlar shaxs davlat faoliyatidan oladigan foydaga mutanosib ravishda undirilishi kerak (Cooper, 1994); uning kamchiligi — foydani aniq o'lchashning murakkabligi. To'lov qobiliyati nazariyasi (Pigou, 1920) soliq adolati tamoyiliga tayanadi: daromadi yuqori shaxslar ko'proq soliq to'lashi lozim, biroq bu yerda ham to'lov qobiliyatini aniqlash qiyin. Ijtimoiy-siyosiy nazariya (Wagner, 1883) soliq tizimini nafaqat individlarga xizmat qilish, balki jamiyatning umumiy muammolarini hal etish vositasi sifatida ko'radi va zamonaviy farovonlik yondashuvining asosi hisoblanadi.

Ibn Xaldun nazariyasi (Islahi, 2006 talqinida) esa soliq stavkalarining tushumga ikki xil ta'sirini — arifmetik va iqtisodiy ta'siri — ajratadi. Arifmetik ta'sirga ko'ra, stavka oshsa tushum ham oshadi; iqtisodiy ta'sirga ko'ra, yuqori stavkalar ish, ishlab chiqarish va bandlikka salbiy ta'sir qiladi, juda yuqori stavkalarda esa salbiy iqtisodiy ta'sir ustun kelib, tushum kamayadi. Aynan shu nazariya manba tadqiqotda modelning asosi sifatida tanlangan. O'zbekiston uchun u optimal soliq stavkasi va soliq bazasini kengaytirish o'rtasidagi muvozanatni izlashda — ya'ni stavkalarni pasaytirib, bazani kengaytirish siyosatini ilmiy baholashda — muhim nazariy mezon bo'la oladi.

Xorijiy tadqiqotlar soliq va o'sish munosabati bo'yicha aralash natijalar beradi. Xalqaro darajada Taufik va Imbarine (2012) soliq tushumlarining ochiq savdo sharoitida o'sishga ijobiy ta'sirini aniqladi; Margareta va Åsa (2012) 25 ta OECD mamlakati ma'lumotlarida korporativ va shaxsiy daromad solig'ining o'sishga salbiy ta'sirini topdi; Ugwunta va Ugwuanyi (2015) esa Saxaradan janubidagi Afrika mamlakatlarida buzilishlarga olib kelmaydigan soliqlarning ta'siri ijobiy, ammo ahamiyatsiz ekanini ko'rsatdi. Rivojlanayotgan mamlakatlarda Saima va boshq. (2014) Pokiston uchun yuqori soliqlarning YaIMga salbiy ta'sirini, Bilal (2015) esa shu mamlakatda QQS tushumining ijobiy ta'sirini, Roshaiza va boshq. (2011) esa soliq o'zgarishlarining o'sishga ta'siri yo'qligini bildirdi.

Nigeriya bo'yicha ham natijalar bir xil emas: Success va boshq. (2012), Ogbonna va Appah (2012) hamda Akwe (2014) neft foydasi solig'i, soliq islohotlari va noneft soliq tushumlarining o'sishga ijobiy ta'sirini aniqlagan; Otu va Theophilus (2013) ijobiy, ammo ahamiyatsiz ta'siri, Edame va Okoi (2014) esa soliq va YaIM o'rtasida salbiy bog'liqlikni ko'rsatgan. Aynan shu qarama-qarshiliklar manba tadqiqotning asosiy sababi bo'lgan. O'zbekiston uchun bu xulosa muhim: soliq va o'sish munosabati mamlakat sharoiti, soliq tarkibi va ma'muriy sifatga bog'liq bo'lgani uchun xorijiy natijalarni milliy ma'lumotlar bilan sinab ko'rish zarur.

Tadqiqot maqsadi va usullari (Research objective and methods, Цель и методы исследования)

Manba tadqiqotda (Onakoya va Afintinni, 2016) Nigeriya uchun 1980–2013-yillar bo'yicha ikkilamchi ma'lumotlar (jami 34 kuzatuv) Nigeriya Markaziy banki va Milliy statistika byurosidan olingan. Tahlil federal darajada undiriladigan soliqlarga qaratilgan. Ibn Xaldun nazariyasiga tayanuvchi model real YaIMni (1990-yil o'zgarish narxlarida) uchta soliq turi — neft foydasi solig'i (PPT), korxonalar daromad solig'i (CIT) hamda bojxona va aksiz to'lovlari (CED) funksiyasi sifatida ifodalaydi:

$$RGDP = f(PPT, CIT, CED) \quad (1)$$

Chiziqli xususiyatini hisobga olib, tenglamaning ikkala tomoni logarifmlanadi (manbada tenglama (2)); o'zgaruvchilarning logarifmik

shakllari LNRGDP, LNPPT, LNCIT va LNCED deb belgilanadi. Baholash uch bosqichda amalga oshirilgan: (1) tavsifiy statistika va trend tahlili; (2) Kengaytirilgan Dikki–Fuller (ADF) testi bilan statsionarlikni tekshirish; (3) optimal kechikish uzunligini Akaike (AIC) va Shvarts (SC) mezonlari bilan aniqlab, kointegratsiya testi va xatoliklarni tuzatish vektor modeli (VECM) orqali uzoq va qisqa muddatli munosabatlarni baholash. Model ishonchligi qoldiqlarning avtokorrelyatsiyasi va geteroskedastiklik testlari bilan tekshirilgan; hisob-kitoblar STATA dasturida bajarilgan.

Quyidagi bo'limda manba tadqiqotning har bir empirik natijasi o'zgartirishsiz jadval ko'rinishida keltiriladi. Har bir jadvaldan oldin uning nima uchun keltirilgani va O'zbekiston mavzusiga aloqasi, jadvaldan keyin esa asosiy xulosalar hamda O'zbekiston uchun ahamiyati izohlanadi.

Jadvallarda qo'llangan qisqartmalar:

RGDP — real yalpi ichki mahsulot;

PPT — neft foydasi solig'i;

CIT — korxonalar daromad solig'i;

CED — bojxona va aksiz to'lovlari;

LN — o'zgaruvchining natural logarifmi;

D — birinchi farq operatori.

Tahlil va natijalar (Analysis and results, Анализ и результаты)

Har qanday ekonometrik qiyoslashning birinchi qadami ma'lumotlar xususiyatlarini ko'rib chiqishdir. 1-jadvalda Nigeriya uchun real YaIM, neft foydasi solig'i, korxonalar daromad solig'i hamda bojxona va aksiz to'lovlari bo'yicha 34 yillik kuzatuvning tavsifiy statistikasi keltirilgan. Jadval O'zbekiston uchun ikki jihatdan ahamiyatli: birinchidan, u soliq tushumlarining tarkibi va o'zgaruvchanligini ko'rsatadi, bu esa tashqi konyunkturaga yoki resurslarga bog'liq soliq tushumlarini rejalashtirishdagi murakkabliklarni tushunishga yordam beradi; ikkinchidan, u O'zbekiston ma'lumotlari bilan shunga o'xshash tahlil o'tkazishda qanday ko'rsatkichlar va qancha uzunlikdagi qatorlar zarurligini ko'rsatuvchi uslubiy namuna vazifasini bajaradi.

1-jadval.

Tavsifiy statistika¹

	Real GDP	Petroleum Profit Tax	Company Income Tax	Custom & Excise Duties
Mean	444.72	813.25	26.98	34.80
Median	372.52	68.28	14.61	20.62
Maximum	950.11	4,365.40	98.55	181.40
Minimum	227.25	3.74	0.40	1.61
Std. Dev.	202.48	1258.63	29.66	43.58
Skewness	1.04	1.61	0.98	2.13
Kurtosis	3.03	4.47	2.74	7.28
Jarque-Bera	6.23	17.79	5.55	51.93
Probability	0.04	0.00	0.06	0.00
Observations	34	34	34	34

Jadvaldan ko'rinadiki, neft foydasi solig'i bo'yicha o'rtacha qiymat (813,25) medianadan (68,28) ancha yuqori, standart og'ish ham katta (1258,63): bu tushumlarning ayrim yillarda keskin oshganini bildiradi. Barcha qatorlar musbat assimetriyaga ega, bojxona va aksiz to'lovlari esa eng katta eksess (7,28) bilan ajralib turadi. Yarka–Bera ehtimolliigi (Probability) 5% ahamiyatlik darajasida real YaIM, neft foydasi solig'i hamda bojxona va aksiz to'lovlari uchun normal taqsimot gipotezasini rad etadi, korxonalar daromad solig'i uchun esa ehtimollik 0,06 ga teng. O'zbekiston uchun xulosa shuki, soliq tushumlari tarkibida tashqi omillarga sezgir yoki resurslarga bog'liq tushumlar bo'lsa, ularning qatorlari ham notekis bo'ladi; shu sababli milliy ma'lumotlar bilan tahlil qilishda dastlab logarifmlash va statsionarlikni tekshirish zarur. Aynan shu tekshiruv keyingi bosqichda ko'rib chiqiladi.

¹ Stata dasturi orqali mualliflar tomonidan mustaqil tarzda tayyorlangan.

Statsionarlik (birlik ildiz) testi

Vaqt qatorlari statsionar bo'lmasa, oddiy eng kichik kvadratlar usuli soxta regressiyaga olib kelishi mumkin. Soliq tushumlari va YaIM kabi makroiqtisodiy ko'rsatkichlar odatda trend xususiyatiga ega, shu bois O'zbekiston ma'lumotlari bilan ishlashda ham birinchi navbatda qatorlarning statsionarligi aniqlanishi kerak. 2-jadvalda manba tadqiqotda qo'llangan ADF testi natijalari keltirilgan; u bizga qanday metodologik xulosa chiqarish lozimligini ko'rsatadi.

2-jadval.

Birlik ildiz testi natijalari²

Variables	Augmented Dickey Fuller Test			
	5% Critical Value	Level	1st difference	Order of Integration
LNRGDP	-2.95	- 2.18	-6.98	I(1)a
LNPPT	-2.96	-0.15	-5.15	I(1)a
LNCIT	-2.95	-0.96	-5.64	I(1)a
LNCED	-2.95	-1.52	-5.34	I(1)a

2-jadvalga ko'ra, barcha o'zgaruvchilar darajada statsionar emas: ADF statistiklari 5% kritik qiymatdan mutlaq qiymat bo'yicha kichik, birinchi farqda esa undan oshadi, ya'ni qatorlar birinchi tartibli integrallashgan — I(1). Bu oddiy regressiya usulini bevosita qo'llash noto'g'ri ekanini va uzoq muddatli munosabatni kointegratsiya yondashuvi orqali tekshirish lozimligini bildiradi. O'zbekiston uchun amaliy xulosa: milliy soliq va YaIM qatorlari bilan o'xshash tahlil qilinsa, bu tekshiruv majburiy bosqich bo'lishi kerak. Shuningdek, mustaqillikdan keyingi tarkibiy o'zgarishlar tufayli qatorlar nisbatan qisqa bo'lishi mumkinligini va birlik ildiz testlarining kuchi qisqa qatorlarda cheklanishini hisobga olish lozim.

Kointegratsiya testi va xatoliklarni tuzatish modeli kechikish uzunligiga sezgir, noto'g'ri tanlangan kechikish esa chalg'ituvchi natijalarga olib keladi. 3-jadvalda manba tadqiqotda kechikish tartibini tanlash mezonlari keltirilgan. Bu jadval O'zbekiston nuqtai nazaridan soliq o'zgarishlarining iqtisodiyotga ta'siri qancha vaqt o'tib namoyon bo'lishi mumkinligi savoliga bevosita aloqador.

3-jadval.

Kechikish uzunligini tanlash mezonlarining jadval ko'rinishi³

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-90.41	NA	0.004	5.90	6.08	5.96
1	36.03	213.38*	4.36e*	-1.00*	-0.08*	-0.69*
2	46.71	15.35	6.40	-0.66	0.97	-0.12

Barcha mezonlar (LR, FPE, AIC, SC va HQ) 1-kechikishni tanlagan (yulduzcha bilan belgilangan), ya'ni joriy yil ko'rsatkichlariga o'tgan yil ta'sir qiladi. O'zbekiston uchun bu quyidagicha ahamiyatga ega: soliq siyosatidagi o'zgarishlar (masalan, stavkalarni o'zgartirish yoki ma'muriyatchilikni raqamlashtirish) iqtisodiy natijalarda odatda kechikish bilan aks etadi, shu bois islohotlar samarasini baholashda kamida bir yillik kechikishni hisobga olish o'rinli. Biroq kuzatuvlar soni cheklangan bo'lsa, modelga kiritiladigan kechikishlar soni ham cheklanishini unutmashlik kerak.

Qatorlar alohida statsionar bo'lmasa-da, ularning chiziqli kombinatsiyasi statsionar bo'lishi mumkin; bu holda o'zgaruvchilar o'rtasida uzoq muddatli muvozanat mavjud deb hisoblanadi. 4-jadvalda manba tadqiqotda soliq tushumlari va real YaIM o'rtasida shunday

muvozanat bor-yo'qligini aniqlovchi qoldiqlarga asoslangan kointegratsiya testi natijasi berilgan. Bu natija O'zbekiston uchun muhim, chunki soliq siyosatining strategik maqsadi aynan uzoq muddatli iqtisodiy barqarorlik va o'sishni ta'minlashdir.

4-jadval.

Qoldiqlarga asoslangan kointegratsiya testi natijasi⁴

ADF Test-statistics	Test critical value	At level (Prob)	Null hypothesis	Decision
2.75	2.95	0.07	There is no Co-integration	Reject Null Hypothesis

Mualliflar nol gipotezani (kointegratsiya yo'q) rad etib, neft foydasi solig'i, korxonalar daromad solig'i hamda bojxona va aksiz to'lovlari real YaIM bilan kointegratsiyalangan, ya'ni ular o'rtasida uzoq muddatli munosabat mavjud degan xulosaga keladi. Ilmiy aniqlik uchun shuni qayd etish kerakki, ehtimollik qiymati 0,07 bo'lgani sababli bu xulosa 5% emas, 10% ahamiyatlilik darajasida qabul qilingan; shu bois natijani kuchli emas, mo'tadil dalil sifatida baholash o'rinli. O'zbekiston uchun xulosa: soliq tushumlari va iqtisodiy o'sish o'rtasida uzoq muddatli muvozanat mavjudligini taxmin qilish mumkin, biroq buni xorijiy natijani mexanik ko'chirish orqali emas, milliy ma'lumotlar asosidagi mustaqil tekshiruv bilan tasdiqlash lozim.

Kointegratsiya aniqlangach, uzoq muddatli munosabatning miqdoriy ko'rinishi baholanadi. 5-jadval (manbada «xatoliklarni tuzatish vektor modelining jadval ko'rinishi» deb nomlangan) normallashtirishdan keyingi uzoq muddatli koeffitsiyentlarni beradi. Bu jadval O'zbekiston uchun eng amaliy ahamiyatga ega: u turli soliq turlarining iqtisodiy o'sishga ta'siri bir xil emasligini ko'rsatadi, ya'ni soliq siyosatini faqat umumiy soliq yuki darajasida emas, soliqlar tarkibi darajasida ham muhokama qilish zarurligini bildiradi.

5-jadval.

Xatoliklarni tuzatish vektor modelining jadval ko'rinishi⁵

Variable	Co-efficient(After Normalization)	Std. Error	t-statistics
LNCED	-0.38	0.05	7.05
LNCIT	+0.40	0.06	6.35
LNPPT	+0.07	0.02	3.49

Baholangan uzoq muddatli model quyidagi ko'rinishga ega:

$$LNRGDP = 0.07LNPPT + 0.40LNCIT - 0.38LNCED \quad (5)$$

R-kvadrat: 0.35; F-statistika: 1.25; tuzatilgan R-kvadrat: 0.07.

Tenglamaga ko'ra, neft foydasi solig'i (0,07) va korxonalar daromad solig'i (0,40) real YaIM bilan ijobiy, bojxona va aksiz to'lovlari (-0,38) esa salbiy bog'langan. Logarifmik spetsifikatsiyada koeffitsiyentlar elastiklik sifatida talqin qilinadi, shu sababli ularning ishorasi va nisbiy kattaligi asosiy ahamiyatga ega. Faqat muallifi korxona daromad solig'ining ijobiy ta'sirini 30 foizlik stavkaning Ibn Xaldun nazariyasidagi optimal stavkaga yaqinligi bilan, bojxona va aksizning salbiy ta'sirini esa tushumlarni boshqarishdagi kamchiliklar, korrupsiya va ma'muriyatchilik muammolari bilan izohlaydi. Shu bilan birga, R-kvadratning 0,35, tuzatilgani esa 0,07 ekani modelning tushuntirish kuchi past ekanini bildiradi. O'zbekiston uchun ikkita xulosa muhim: birinchidan, bilvosita va bojxona to'lovlarning o'sishga ta'siri ularning stavkasidan ko'ra ma'muriyatchilik sifati bilan bog'liq bo'lishi mumkin; ikkinchidan, bu natijalar O'zbekiston uchun tayyor tavsiya emas, balki milliy ma'lumotlar bilan tekshiriladigan gipoteza sifatida qaralishi kerak.

Uzoq muddatli munosabat mavjud bo'lishi qisqa muddatda ham bog'liqlik borligini anglatmaydi. VECM uzoq muddatli muvozanatdan chetlanishlar qanchalik tez tuzatilishini va qisqa muddatda soliq tushumlari bilan o'sish o'rtasida bog'liqlik bor-yo'qligini ko'rsatadi. 6-

² Stata dasturi orqali mualliflar tomonidan mustaqil tarzda tayyorlangan. Izoh: a — intercept bilan o'tkazilgan test, 1 — birinchi farqdan keyin.

³ Stata dasturi orqali mualliflar tomonidan mustaqil tarzda tayyorlangan; LR — ketma-ket LR statistikasi (har bir test 5% darajada); FPE — yakuniy bashorat

xatosi; AIC — Akaike mezon; SC — Shvarts mezon; HQ — Xannan-Kuinn mezon.

⁴ Stata dasturi orqali mualliflar tomonidan mustaqil tarzda tayyorlangan.

⁵ Stata dasturi orqali mualliflar tomonidan mustaqil tarzda tayyorlangan.

jadval O'zbekiston uchun muhim savolga — soliq o'zgarishlaridan darhol iqtisodiy natija kutish o'rinishi? — javob izlashda foydali.

6-jadval.

Xatoliklarni tuzatish vektor modeli (VECM) natijalari⁶

Error Correctio n:	D(LNRGD P)	D(LNPPT)	D(LNCIT)	D(LNCED)
CointEq1	-0.11	1.33	0.11	-1.71
	(0.08)	(1.23)	(1.17)	(1.29)
T-stat (Cal)	[-1.34]	[1.08]	[0.09]	[-1.31]

Real YaIM tenglamasida xatoliklarni tuzatish koeffitsiyenti $-0,11$ ga, t-statistika esa $-1,34$ ga teng: ishora muvozanatga qaytish yo'nalishiga mos, biroq koeffitsiyent statistik jihatdan ahamiyatsiz. Shu asosda muallif soliq komponentlari va real YaIM o'rtasida qisqa muddatli bog'liqlik yo'q va soliq turlarining birgalikdagi ta'siri ahamiyatsiz degan xulosa qiladi. Manbada umumiy ahamiyatlik (F-mezon) bo'yicha keltirilgan talqin ehtiyotkorlik bilan qabul qilinishi kerak. O'zbekiston uchun asosiy xulosa: soliq siyosati qarorlarining iqtisodiy o'sishga ta'siri qisqa muddatda aniq ko'rinmasligi mumkin, shuning uchun islohotlar samarasini o'rta va uzoq muddatli ufqda baholash maqsadga muvofiq. Shu bilan birga, qisqa muddatli ta'sir yo'qligini soliq siyosati ahamiyatsiz degan ma'noda talqin qilib bo'lmaydi.

Model natijalariga ishonch qoldiqlarning xususiyatlariga bog'liq. Shu sababli manba tadqiqotda qoldiqlar avtokorrelyatsiyasi (Durbin–Uotson) va geteroskedastiklik (Uayt testi) tekshirilgan. 7- va 8-jadvallar O'zbekiston uchun natijalarning qay darajada ishonchli ekanini baholash me'yorini beradi: har qanday xorijiy xulosa uning diagnostikasi bilan birga ko'rib chiqilishi kerak.

7-jadval.

Durbin–Uotson avtokorrelyatsiya testi natijasi⁷

D Hisoblangan qiymat	D-yuqori kritik qiymat	D-quyi kritik qiymat	Qaror qabul qilish mezonlari
1.49	1.84	1.05	Sinov natijasi aniq

Hisoblangan Durbin–Uotson statistikasi (1,49) quyi (1,05) va yuqori (1,84) kritik qiymatlar orasida joylashgan, shu sababli test noaniq natija beradi va avtokorrelyatsiya bor-yo'qligi haqida qat'iy xulosa chiqarib bo'lmaydi. O'zbekiston uchun bu qisqa vaqt qatorlarida diagnostik testlar ko'pincha noaniq natija berishini eslatadi; shu bois milliy tahlilda qo'shimcha testlardan (masalan, Breush–Godfri testi) foydalanish tavsiya etiladi.

8-jadval.

Uayt geteroskedastiklik testi natijalari⁸

F-Statistics	0.26	Prob F (18,12)	0.99
Obs*R-Squared	0.289	ProbChi-Squared(18)	0.97
		ProbCh-Squared(18)	0.82

Barcha ehtimollik qiymatlari (0,99; 0,97; 0,82) 5% darajadan ancha yuqori, shuning uchun qoldiqlarda geteroskedastiklik yo'q degan xulosa qilinadi. Shu bilan birga, kuzatuvlar soni kichik (erkinlik darajasi 12) bo'lgani uchun testning kuchi cheklangan bo'lishi mumkin. O'zbekiston uchun xulosa: diagnostika modelning asosiy statistik talablariga javob

bergani bilan, uning past tushuntirish kuchi va noaniq avtokorrelyatsiya natijasi Nigeriya xulosalarini ehtiyotkorlik bilan qo'llashni talab qiladi.

Nigeriya tadqiqotining asosiy natijalari quyidagilardan iborat: (i) soliq tushumlari va iqtisodiy o'sish o'rtasida uzoq muddatli bog'liqlik mavjud; (ii) qisqa muddatli bog'liqlik aniqlanmagan; (iii) neft foydasi solig'i va korxonalar daromad solig'i o'sish bilan ijobiy, bo'jxona va aksiz to'lovlari esa salbiy bog'langan; (iv) soliq komponentlarining birgalikdagi ta'siri ahamiyatsiz. Muallif neft foydasi solig'ining ijobiy ta'sirini neft sektorining mamlakat eksport daromadlaridagi katta ulushi (taxminan 90 foiz) bilan, bo'jxona va aksizning salbiy ta'sirini esa ma'muriyatchilikdagi kamchiliklar bilan bog'laydi.

O'zbekiston uchun bu natijalardan uchta uslubiy va siyosiy xulosa chiqarish mumkin. Birinchidan, soliq turlari o'sishga turlicha ta'sir qilgani sababli soliq siyosatini tarkibiy darajada, ya'ni har bir soliq turining roli va ma'muriyatchilik sifatini hisobga olgan holda ishlab chiqish kerak. Ikkinchidan, soliq tushumlarining samaradorligi stavkadan tashqari ularni undirish mexanizmining shaffofligi, korrupsiyadan holiligi va raqamlashtirilganligiga bog'liq; Nigeriya tajribasida bo'jxona sohasidagi sizib chiqishlar salbiy natijaning asosiy izohi sifatida ko'rsatiladi. Uchinchidan, soliq islohotlarining ta'sirini baholashda uzoq muddatli ufq muhim, chunki qisqa muddatda aniq natija kuzatilmagligi mumkin.

Shu bilan birga, manba tadqiqotning cheklovlarini ham hisobga olish zarur: tanlanma kichik (34 kuzatuv), modelning tuzatilgan determinatsiya koeffitsiyenti past (0,07), kointegratsiya xulosasi 10% darajada qabul qilingan, Durbin–Uotson testi noaniq, ayrim talqinlar esa jadvallardagi qiymatlar bilan to'liq mos kelmasligi mumkin. Bundan tashqari, Nigeriya va O'zbekiston iqtisodiy tuzilmasi, davlat boshqaruvi shakli va soliq tarkibi jihatidan farq qiladi. Shu sababli bu natijalarni sababiy xulosa sifatida emas, qiyosiy asos va keyingi tadqiqotlar uchun gipoteza sifatida qabul qilish to'g'ri.

Xulosa (Conclusion, Заключение)

Maqolada soliqqa tortish va iqtisodiy o'sish o'rtasidagi bog'liqlik bo'yicha Nigeriya tajribasi (2010–2026) ekonometrik natijalari o'zgartirilmagan holda keltirilib, O'zbekiston soliq siyosati nuqtai nazaridan tahlil qilindi. Nigeriya tajribasidan kelib chiqib, O'zbekiston uchun quyidagi takliflarni shakllantirish mumkin:

1) soliq siyosatini ishlab chiqishda soliqqlarning umumiy yuki bilan birga ularning tarkibi va har bir soliq turining iqtisodiy o'sishga ta'sirini alohida baholash;

2) soliq va bo'jxona ma'muriyatchiligida shaffoflikni oshirish, korrupsiya xavflarini kamaytirish va raqamlashtirish jarayonlarini davom ettirish, chunki Nigeriya tajribasida tushumlarning iqtisodiy samarasi aynan shu omillarga bog'liq ekan ta'kidlanadi;

3) soliq to'lovchilar uchun hisob-kitob va to'lov jarayonlarini qulaylashtirish, soliq organlarida zamonaviy kadrlarni boshqarish amaliyotini joriy etish;

4) soliq organlarining kasbiy uyushmalar, auditorlar va soliq maslahatchilari bilan hamkorligini kuchaytirish orqali soliqdan bo'yin tovlash holatlarini kamaytirish;

5) soliq islohotlari samarasini o'rta va uzoq muddatli ufqda baholash va buning uchun O'zbekiston ma'lumotlari asosida o'xshash ekonometrik tahlilni (statsionarlik, kointegratsiya, VECM va diagnostika testlari bilan) o'tkazish.

Kelgusidagi tadqiqotlarda O'zbekistonning milliy statistika va soliq organlari ma'lumotlari asosida soliq tushumlarining tarkibi bo'yicha alohida ekonometrik baholash o'tkazilsa, ushbu maqolada keltirilgan xorijiy tajribaning O'zbekiston sharoitida qanchalik o'rinni ekan aniqroq asoslanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar (Литературы/ References):

1. Akwe, J.A., 2014. Impact of non-oil tax revenue on economic growth: The Nigerian perspective. International Journal of Finance and Accounting, 3(5): 303-309.
2. Bilal, H., 2015. The role of value added tax (VAT) in the economic growth of Pakistan. Journal of Economics and Sustainable Development, 13(6): 174-184.

⁶ Stata dasturi orqali mualliflar tomonidan mustaqil tarzda tayyorlangan.

⁷ Stata dasturi orqali mualliflar tomonidan mustaqil tarzda tayyorlangan.

⁸ Stata dasturi orqali mualliflar tomonidan mustaqil tarzda tayyorlangan.

3. Cooper, G.S., 1994. The benefit theory of taxation. Available from <http://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/austraxrum11&div=26&id=&page=>.
4. Edame, G.E. and W.W. Okoi, 2014. The impact of taxation on investment and economic development in Nigeria. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*, 4(3): 209-218.
5. Islahi, A.A., 2006. Ibn Khaldun's theory of taxation and its relevance today. Paper for Presentation to the Conference on Ibn Khaldun Organizing Institutions, Madrid, 3-5 November 2006.
6. Koehler, A.B. and E.S. Murphree, 1988. A comparison of the Akaike and Schwarz Criteria for selecting model order. *Journal of the Royal Statistical Society, Series C (Applied Statistics)*, 37(2): 187-195.
7. Margareta, D. and H. Åsa, 2012. Taxation of income and economic growth: An empirical analysis of 25 rich OECD countries. *Journal of Economic Development*, 21(1): 93-118.
8. Ogbonna, G.N. and E. Appah, 2012. Impact of tax reforms and economic growth in Nigeria: A time series analysis. *Current Research Journal of Social Sciences*, 4(1): 62-68.
9. Onakoya, A.B. and O.I. Afintinni, 2016. Taxation and economic growth in Nigeria. *Asian Journal of Economic Modelling*, 4(4): 199-210. DOI: 10.18488/journal.8/2016.4.4/8.4.199.210.
10. Otu, H.B. and O.A. Theophilus, 2013. The effects of tax revenue on economic growth in Nigeria (1970–2011). *International Journal of Humanities and Social Science*, 6(2): 16-26.
11. Pigou, A.C., 1920. *The economics of welfare*. London: Macmillan.
12. Roshaiza, T., N. Loganathan and R.N. Sisira, 2011. The effect of economic growth on taxation revenue: The case of a newly industrialized country. *International Review of Business Research Papers*, 1(7): 319-329.
13. Saima, S., A. Tariq, F.R. Muhammad, A. Sofia and A. Amir, 2014. Taxation effects on economic activity in Pakistan. *Journal of Finance and Economics*, 6(2): 215-219.
14. Success, M.J., E.B. Success and M.S.K. Ifurueze, 2012. Impact of petroleum profit tax on economic development of Nigeria. *British Journal of Economics, Finance and Management Sciences*, 2(5): 60-71.
15. Taufik, A. and B. Imbarine, 2012. The impact and consequences of tax revenues components on economic indicators: Evidence from panel groups data. In: *International Trade from Economic and Policy Perspective*, pp. 99-116.
16. Ugwunta, O.D. and U.B. Ugwuanyi, 2015. Effect of distortionary and non-distortionary taxes on economic growth: Evidence from Sub-Saharan African countries. *Journal of Accounting and Taxation*, 6(7): 106-112.
17. Wagner, A., 1883. *Finanzwissenschaft*, Leipzig. Partly reprinted in *Classics in the Theory of Public Finance*, edited by R.A. Musgrave and A.T. Peacock (1958). London: Macmillan.
18. Ruziyev, Shaxzod, and Salim Togayev. "Soliqqa Tortishning Mohiyati va Uni Iqtisodiyotdagi Ahamiyati." *YASHIL IQTISODIYOT VA TARAQQIYOT* 2.4 (2024).
19. Murodovich, G. R. (2025). tax revenues and economic growth dynamics in Uzbekistan. *american journal of multidisciplinary bulletin*, 3(4), 151-162.
20. Ruziyev Sh., Toshnazarova, L. (2025). Optimal soliqqa tortish bo'yicha tadqiqotlarning bibliometrik va ekonometrik tahlilining ahamiyati. *Innovations in Science and Technologies ilmiy-elektron jurnali*, №2, 240–249. ISSN: 3030-3451.